

Estetika brez filozofije

Varja Štrajn

Ennoema, Inštitut za jezikovne, filozofske in družboslovne raziskave
varja16@hotmail.com

 © 2023 Varja Štrajn

Povzetek. Wittgenstein estetiki ni posvečal pretirane pozornosti, kar ni povsem naključno, saj je menil, da narava estetike ni primerna za abstraktno filozofsko obravnavo. A kljub temu je imela umetnost, še posebej glasba, primarno mesto znotraj njegovega življenja (Schroeder 2017). Wittgensteinova kritika estetike, ki je neobičajna za klasičen filozofski diskurz, se tako zaključi s spoznanjem, da estetska vprašanja sodijo k umetnostni kritiki (Schroeder 2017) in ne filozofski teoriji, sicer hitro zaidejo v esteticizem. Ravno kritika klasičnih filozofskih teorij na področju estetike razkriva pravo bistvo umetnosti, s tem pa prispeva k razumevanju kulture v sodobni družbi.

Ključne besede: Wittgenstein, estetika, esteticizem, filozofija, estetska izkušnja

Aesthetics without Philosophy

Abstract. Although Wittgenstein did not pay too much attention to aesthetics, which is not entirely accidental, as he held the view that the nature of aesthetics is not appropriate for abstract philosophical discussion, art, especially music, had a paramount place in his life (Schroeder 2017). Wittgenstein's critique of aesthetics, which is unusual for classical philosophical discourse, ends with a finding that aesthetical questions belong to art criticism (Schroeder 2017) rather than philosophical theory; otherwise, they quickly end with aestheticism. It is precisely the critique of classical philosophical theories in the field of aesthetics that reveals the true essence of art, thereby contributing to the understanding of culture in modern society.

Key Words: Wittgenstein, aesthetics, aestheticism, philosophy, aesthetic experience

Samo pojmovna in estetska vprašanja [me zares prevzamejo]

Wittgenstein, januar 1949 (2005, 125)

Večina komentatorjev, ki se ukvarjajo z interpretacijo *Logično filozofskega traktata* (v nadaljevanju *Traktat*), enega temeljnih del sodobne filozofije, in s *Filozofskimi raziskavami*, besedili razumejo kot pomembna prispevka k razvoju sodobne matematične logike in angleške analitične filozofije. V tem kontekstu se Wittgensteina navadno obravnava kot soavtorja »metode resničnostnih tabel«, kot immanentno avtoriteto logičnega pozitivizma, kot kritika »zasebnega jezika«, »ostenzivnih definicij«¹ in »čutnih podatkov« ter kot analitika »jezikovnih iger« (nem. *Sprachspiele*) in »življenjskih form« (nem. *Lebensformen*), kot človeka, ki je za svoje izhodišče vzel ideje Gottloba Fregeja, Bertranda Russla in Georga E. Morora, iz njih črpal, jih izpopolnil in na njihovi osnovi razvil svojo lastno filozofsko misel.

Tovrstne interpretacije Wittgensteina so izrazito anglosaksonske² in bralca spodbujajo k enoznačnemu razumevanju ter vrednotenju njegove filozofije, celo več, prepričajo ga, da je Wittgensteinova besedila treba brati na točno določen način, zato da bi jih razumel pravilno. Te interpretacije posledično spregledajo, da takšno branje zanemarija vsa preostala področja Wittgensteinovega ukvarjanja in s tem preprečuje širše ovrednotenje Wittgensteinove filozofije.

Tako ob branju *Traktata* hitro spregledamo njegov konec in ga odmislimo, če *ga* obravnavamo le v sklopu zgodovine in filozofije logike. Po

¹ Ostenzivna definicija nekega termina pomeni, da njegov pomen določimo s pomočjo neposrednega prikaza ali pa s kazanjem na predmet, na katerega se termin nanaša.

² Pri tem je treba izzeti t. i. *terapevtsko interpretacijo* Wittgensteinove filozofije in njene predstavnike (t. i. nove wittgensteinovce), ki se postavi na kritično stališče v razmerju do *standardne interpretacije* Wittgensteinovih besedil in slednji očita prav to, kar naj bi privrženci standardne interpretacije zavrnil, tj. idejo o metafizični obravnavi jezika. Zagovorniki terapevtske interpretacije tako kritično ugotavljajo, da standardna interpretacija v resnici ohranja metafizični odnos do jezika in sveta, čeprav trdi ravno nasprotno, in da ne sprevidi, da je rešitev Wittgensteinove filozofije v terapiji. Rešitev vidijo v t. i. terapevtskem pristopu ali metodi, ki nas bo osvobodil(a) vseh metafizičnih jezikovnih predstav in nas odrešil(a) metafizike ter metafizičnega načina izražanja oz. dojemanja sveta. Filozofija je vsaj po tej interpretaciji zavest o pravilnosti naravnega jezika, ki ne potrebuje, kot so to mislili npr. *logični pozitivisti*, znanstvene obravnave, zato da bi se ljudje izražali pravilno. Z naravnim jezikom, takšnim, kot je, ni nič narobe in ne potrebuje znanstvenega očiščenja. Umetni jezik oz. znanstveno prečiščen jezik je le eden od načinov izražanja, še zdaleč pa ne edini pravilni. Obstajajo še drugi načini, ki so enako pomembni in legitimni. Do težav pride le, ko z naravnim jezikom poskušamo predstaviti stvari, ki so onkraj naših zmožnosti izražanja (npr. bog, duša, substanca), in se pri tem nehotе zapletemo v metafizično izrazoslovje. To na prvi pogled vzbuja vtis jasnosti in razumljivosti, ki pa se ob Wittgensteinovi terapevtski metodi izkaže kot nesmiselno (nerazumljivo) govorjenje.

prebranih stotih straneh teksta,³ ki so namenjene izključno logiki, filozofiji jezika, filozofiji matematike in naravoslovju, na zadnjih nekaj straneh (od aforizma 6.4 dalje) naletimo na trditve, ki zadevajo solipsizem, etiko (smrt, nesmrtnost duše), estetiko in mistiko ter »smisel sveta«. Le kakšna je povezava med pretežnim delom *Traktata*, ki je pretežno posvečen logičnim vprašanjem, in njegovim koncem? Ali so Wittgensteinove refleksije o etiki, estetiki, mistiki in smislu življenja le navadno »čvekanje« ali pa gre za nekaj več, za zaključne misli, ki tvorijo celoto skupaj s preostalim delom knjige? Večina razprav o *Traktatu* si tovrstnih vprašanj ne zastavlja, še manj pa jih obravnava. Besedilo preučujejo strogo z vidika logike in filozofije jezika, *Traktat* pa obravnavajo znanstveno.

Za razliko od angleških filozofov (tukaj imamo še posebej v mislih filozofsko tradicijo, ki se je razvila na območju Cambridgea v prvi polovici 20. stoletja) pa med Avstrijci, ki so bili blizu Wittgensteinu, prevladuje stališče, da je *Traktat* v resnici razprava o etiki. Svoje prepričanje pojasnjujejo z dejstvom, da kadar koli se je Wittgenstein nečemu posvečal, je to počel s stališča etike. V tem oziru so ga primerjali z danskim filozofom Sørenom Kierkegaardom, ki ga je tudi sam visoko cenil. Iz pričevanj avstrijskih prijateljev in iz ohranjene korespondence med Wittgensteinom in Paulom Engelmannom (1974) pa je mogoče jasno razbrati, da Wittgensteinu v *Traktatu* ni šlo le za etično držo ali obravnavo etičnih tem, ampak za nekaj več, za *etično delovanje*, s pomočjo katerega se nam kaže narava same etike (Janik in Toulmin 1996, 23–24).

Če se opremo na trditve Paula Engelmana, da je bila za Wittgensteina etika »stvar 'tihe vere'« in da vsa Wittgensteinova zanimanja izvirajo iz tega prepričanja (1974, 24), potem postane zadnjih nekaj strani *Traktata* smiselnih in bistvenih za razumevanje celotnega besedila. Četudi se vsebina samega besedila nanaša pretežno na logiko, stavčno analizo in matematiko, je ni mogoče razumeti v celoti, če jo interpretiramo le z metodološkega vidika. Besedilo postane razumljivo šele, ko ga – tako kot Wittgenstein – obravnavamo z etičnega stališča. S svetom se etika ne ukvarja. Etika mora biti, tako kot logika, pogoj sveta⁴ (Wittgenstein 1979, 24.7.16.). Logika je torej predpogoj mišljenja. Ker si ljudje predstavljajo svet v mislih, je logika veda, ki se po eni strani ukvarja z naravo misli in z naravo

³ V slovenskem prevodu Franeta Jermana je *Traktat* prvič izšel 1976. leta pri Mladinski knjigi.

⁴ Moj prevod izvirnika: »Die Ethik handelt nicht von der Welt. Die Ethik muss eine Bedingung der Welt sein, wie die Logik.« Za podrobnosti glej Wittgenstein (1979).

mišljenja, po drugi strani pa razmejuje smiselno izražene misli od nesmislov (blebetanja in nesmiselnega govoričenja). Mejo med pomenljivo mislijo in nesmisлом ureja sistem logičnih pravil ali *logična sintaksa*, ki določa, katera misel ima pomen in katera ne.⁵ Logika torej pogojuje meje smiselnega mišljenja oz. s pomočjo logičnih pravil določa, kaj je lahko predmet našega razmišljanja. Če nečesa ni mogoče ubesediti, potem tega tudi misliti ni možno, ali kot navaja Wittgenstein v *Traktatu* (1979, 7): »O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati.« Konec *Traktata* tako torej naznanja Wittgensteinov imperativ prepovedi nesmiselnega govorenja in zavesti o razumnem, predvsem pa umestnem govoru, ki pa ga je mogoče razumeti tudi kot moralni apel k logični razumljivosti. Jasno izražanje misli je torej za Wittgensteina moralna obveznost vsakega posameznika, ki jo ta dolguje samemu sebi in družbi kot celoti.

Odnos med logiko in etiko ob koncu *Traktata* postane še razumljivejši, če poleg pričevanj Paula Engelmanna o Wittgensteinovi zavezanosti k etiki upoštevamo še razsežnost filozofskih stališč Otta Weiningerja, ki izhajajo iz njegovega odmevnega in kontroverznega dela *Geschlecht und Charakter*, ki je izšlo tik pred njegovo smrtjo⁶ 1903. leta na Dunaju. Wittgenstein, ki se je v mladosti navduševal nad Weiningerjem in pod njegovo

⁵ Ena od težav, na katero naletimo pri branju *Traktata*, je povezana z razumevanjem oz. interpretacijo Wittgensteinove rabe pojmov stavek (nem. *Satz*) in misel (nem. *Gedanke*) ter Russellovega koncepta propozicije (angl. *proposition*), ki ga uporabljajo Angleži pri svojem prevodu stavka. Pojmi med seboj niso zamenljivi in je zato treba biti pozoren pri njihovi rabi. Wittgensteinov termin misel ni zamenljiv s terminom smiselni stavek, saj stavki pri Wittgensteinu ne morejo biti niti smiselni niti nesmiselni, pač pa predstavljajo »le možnost izražanja smisla misli« (Wittgenstein 1976, 3.12–3.13). Nosilec smisla ali nesmisla je lahko tako le misel, ne pa tudi stavek. Stavek je po Wittgensteinu le stavčni znak, ki vsebuje možnost projiciranja sveta, ne pa tudi to projicirano samo (svet).

⁶ 4. oktobra 1903 dunajski filozof judovskega rodu Otto Weininger najame sobo v hiši, v kateri je preminil Beethoven, se ustrelil in dan zatem v bolnišnici tudi sam izgubi življenje. Star je 23 let. Nekaj mesecev pred smrtjo izide njegov prvenec z naslovom *Geschlecht und Charakter* (Weininger 1903). Gre za dopolnjeno in razširjeno različico doktorata, za filozofsko-znanstveno študijo, v kateri Weininger razvije svoje rasistično in antisemitično stališče do Judov ter mizogino naravnost do žensk. Po Weiningerjevi smrti delo postane knjižna uspešnica in močno zaznamuje intelektualce tistega časa, kot so npr. Karl Kraus, August Strindberg in James Joyce (Sengoopta 2000, 1–2). Knjiga je imela tudi velik vpliv na Wittgensteina, kar jasno izhaja iz njegovih del zgodnjega obdobja; zagovarja stališče, da so tako ženske kot Judje le seksualna bitja brez razuma, skratka ljudje, ki jim umanjka individualen značaj. Ker nimajo individualnega značaja, prav tako nimajo moralnega jaza. Ne zaslužijo si, da bi bili enakopravni z arijskimi pripadniki moškega spola, niti si ne zaslužijo, da bi bili svobodni. Predvsem pa niso zmožni etičnega ravnanja; etično lahko ravna le moški, ženske in Judje pa ne (str. 1–10).

vim vplivom prevzel stališče, da sta »logika in etika eno in isto – dolžnost do samega sebe« in da »je etika mogoča le po zakonih logike« (Weininger 1936, 146), pride do spoznanja, da je moralna obveznost vsakega subjekta⁷, da si prizadeva delovati v skladu z etiko, kajti bilo bi nemoralno, če bi bile naše misli nerazumne (Sengoopta 2000, 150); misliti nelogično namreč ni mogoče (Wittgenstein 1976, 5.4731). Etika kot teorija torej za Wittgensteina ni možna, ker ni jasno izražena v mislih. »Vse, kar je sploh mogoče misliti, je mogoče misliti jasno. Vse, kar je mogoče izreči, je mogoče izreči jasno« (4.116). Tako se tudi etika podobno kot logika ukvarja z mišljenjem in njegovimi mejami, vendar ne v smislu »samovoljnega odločanja« subjekta, ki bi s svojo voljo »posegal« v svet in »odločal« o tem, kakšen naj svet bo, ampak z etičnim *delovanjem* in etičnim *odnosom* do sveta, ki je lasten le subjektu.⁸ Z dobro ali zlo voljo namreč ni mogoče spreminjati sveta oz. dejstev, ki smo jim v svetu priča, ampak le njegove meje.

⁷ S terminom subjekt, ki je predmet obravnave tudi v nadaljevanju članka, je mišljen Wittgensteinov metafizični subjekt, kot ga Wittgenstein opredeli v *Traktatu*. Metafizični subjekt (ali krajše subjekt) je pri Wittgensteinu izvor mišljenja, ki s pomočjo jezika in jezikovnega izraza svet dojema takšen, kot se mu kaže. Realnost sveta, ki jo subjekt izraža v obliki izjav, je tako določena z mejo, kot jo definira logična forma jezika. Zato so meje jezika, ki so določene z logično formo jezika, meje sveta metafizičnega subjekta.

⁸ V *Traktatu* Wittgenstein zavzame kritično stališče do klasičnega filozofskega pojmovanja etike kot discipline, ki se ukvarja z obravnavo meril človeškega hotenja ter ravnanja glede na dobro in zlo. Wittgenstein sicer ohrani koncept volje kot bistveno etični pojem, ki je v domeni subjekta, vendar z razliko, da pojem subjekta opredeli na novo. Subjekt ni več center sveta (kot pri Descartesu *res cogitans*), ampak predstavlja njegovo mejo; subjektova volja pa pomeni ločnice med svetom in njegovo zunanostjo. Subjektova volja ne pripada več svetu, tako kot tudi sam subjekt ne tvori več dela sveta. Zato Wittgensteinova volja nima več moči, da bi obvladovala in usmerjala naše misli ter ravnanja, tako kot to opredeljuje etika. Subjekt in njegova volja se v svetu le kažeta, ni pa ju mogoče izraziti v razumljivih stavkih. Wittgenstein torej znova ovrednoti ključna etična pojma sebstvo in volja ter kritično zavrne Descartesovo definicijo subjekta in postkartezijansko filozofsko tradicijo. Kartezijansko razumevanje volje je napačno, saj definira subjektovo voljo kot zmožnost učinkovanja na svoje bližnje okolje. Za Wittgensteina pa volja sama po sebi nima več moči vzročnega učinkovanja, saj je v odnosu do sveta nemočna. Volja ima moč vplivati le na subjektov odnos, ki ga ima do sveta, ne pa tudi na svet sam. Wittgensteinova etika torej ne pomeni več ukvarjanja s človeškim postopanjem, ampak s pomenom in smislom le-tega. Zanimanje za življenje je za Wittgensteina v prvi vrsti zanimanje za smisel sveta. Kartezijanska misel tako najde svoje mesto le v izrisovanju življenjskega smisla, kot ga slika jezik. Na koncu *Traktata* torej smisel Wittgensteinove misli ni več v njenem izrekanju, ampak v kazanju neizrekljivega. Smisel *Traktata* ni v prepoznavanju novega spoznanja, ampak v ponovni osmislitvi in novem razumevanju uveljavljenih filozofskih konceptov kot tudi filozofije nasploh.

O volji kot nosilcu etičnega ne moremo govoriti. In volja kot pojav zanima zgolj psihologijo. [Wittgenstein 1976, 6.423]

Če dobra ali zla volja spreminja svet, lahko spreminja samo meje sveta, ne pa dejstev; ne tega, kar je mogoče izraziti z jezikom. [Wittgenstein 1976, 6.43]

Če iz prvega dela *Traktata*, ki se nanaša na logiko, sledi, da je dejstva mogoče izraziti le v empiričnih stavkih naravoslovja, saj imajo le tovrstni stavki v jeziku pomen in nam nekaj sporočajo (Janik in Toulmin 1996, 199; Wittgenstein 1976, 6.53), pa je iz drugega dela, ki obravnava etiko, estetiko in mistiko, lahko razbrati, da z jezikom ni mogoče jasno in razumljivo opisati področij, ki se nanašajo na vrednotenje. Pri tem pa je treba poudariti, da do tega ne pride zato, ker subjekt ne bi imel ničesar za povedati o omenjenih temah, ampak preprosto zato, ker v jeziku ne zmore izraziti bistvenih življenjskih vprašanj. Tako se etika, estetika in mistika v jeziku le kažejo in jih ni mogoče neposredno sporočiti v stavkih naravnega jezika: »To, kar je *mogoče* pokazati, *ni mogoče* reči« (4.1212). In ker stavkov naravnega jezika ni mogoče jezikovno ubesediti, govor o njih ni možen. Enako velja tudi za logiko oz. logično formo, s pomočjo katere se jezik izraža. In prav zato, ker se logika »v jeziku izraža, je *mi* ne moremo izraziti z njim« (4.121). »Logika je transcendentalna« (6.13).

Etika, logika in estetika se torej le odražajo v stavkih naravnega jezika oz. so v naravnem jeziku le nakazane. Stavki etike, estetike in logike so transcendentni ter zato neizrekljivi, a kljub temu se v jeziku manifestirajo, in sicer tako, da kažejo to, kar ne more biti drugače. Torej izražajo *nujnost* in tako predstavljajo »predpogoj sveta« (Wittgenstein 1979, 24.7.16; 1976, 5.552, 6.13, 6.421).

Distinkcija med izrečenim in pokazanim, ki jo Wittgenstein vzpostavi v *Traktatu*, tako slednjega razdeli na dva dela: na *logičnega* (atomizem, slikovna teorija, tautologije, matematika in znanost) in na *mističnega* (solipsizem, etika, estetika in mistika). Klasično branje zagovarja stališče, da določena vrsta stavkov, kamor sodijo stavki etike in estetike ter mistični govor, kažejo na »nekaj«. Čeprav nečesa ne moremo ustrezno izraziti v jeziku, to kljub temu poskušamo, in kar ubesedimo, odslikava, kar smo mislili (oz. mislimo), četudi ne v celoti. Klasična interpretacija Wittgensteina tako (še vedno) ostaja ujetnica metafizičnega načina mišljenja oz. filozofiranja.⁹ Ravno vez med obema deloma je ključnega pomena, saj oba

⁹ To pa je ravno tista točka, ki jo novi wittgensteinovci, kot npr. Cora Diamond v svo-

poveže v celoto: tako po eni strani logika zagotavlja pomenljive stavke o dejstvih, po drugi strani pa mistika izraža vrednostno izjavljanje. Zato Wittgenstein ugotavlja sledeče (1976, 6.421):

Jasno je, da etike ni mogoče izreči.

Etika je transcendentalna.

Etika in estetika sta eno.

Etični odnos subjekta do sveta je posledica subjektive mistične zmožnosti, ki omogoča estetsko motrenje sveta kot celote od zunaj ali »naziranje sveta *sub specie aeterni*« (Wittgenstein 1976, 6.45). Gre za stično točko med etiko, estetikom in mistiko, ki pri subjektu po eni strani ustvari »mistični občutek« (6.45), po drugi strani pa omogoča dožemanje sveta kot celote. Zato za Wittgensteina »ni mistično to, *kako* svet je, temveč *da* je« (6.44). Mistika tako torej pri človeku vzbudi občutek čudenja nad obstojem sveta, ne pa tudi nad različnimi načini stanja sveta. Tako je enotnost etike in estetike osnovana na mistiki, enotnost etike, estetike, logike ter mistike pa na subjektovi nezmožnosti, da bi jih izrazil v stavkih naravnega jezika. Zato se etika, estetika, logika in mistika v jeziku le nakazuje, ne pa tudi ubesedene. Posledično jih lahko le občutimo, ne moremo pa o njih govoriti, izražati stališč ali formirati teorij.

Estetika in etika izhajata iz mistične izkušnje, ki subjektu omogoča, da prevzame vlogo pasivnega opazovalca, ki od zunaj občuduje svet in stično sprejema dejstva takšna, kakršna so, neodvisna od volje. Umetniška dela so tako predmet mističnega motrenja oz. kontemplacije *sub specie aeternitatis*.

Na ta način je besedilo *Traktata* mogoče razumeti kot »izraz določene vrste jezikovnega misticizma« (Janik in Toulmin 1996, 197), ki bistvo subjektivega življenja vidi v umetnosti, saj je ključna življenjska vprašanja, kot je npr. smisel življenja, mogoče pojasniti le s pomočjo umetnostnega izraza. Smisel življenja je za Wittgensteina osredinjen okrog ukvarjanja z raznovrstnimi umetniškimi praksami (od vseh vrst vizualne umetnosti pa vse tja do glasbene umetnosti), ki edine lahko izrazijo moralno resnico o svetu in življenju. V skladu s takšno interpretacijo je umetnost »poslanstvo« (str. 197), umetnik pa edini, ki nam lahko poda odgovore

jem tekstu z naslovom »Ethics, Imagination and the Method of Wittgenstein's Tractatus« (2000), najbolj izpostavijo kot problematično in potrebno kritike. In ravno tukaj pride do pojava potrebe po terapiji, ki nam bo pomagala sprevideti, da v resnici ne potrebujemo t. i. metafizične razlage jezika in da je glavna napaka klasične interpretacije ravno v tem, da tega ne sprevidi in tako ostaja ujetnica filozofske tradicije.

na najpomembnejša vprašanja in teme, s katerimi se subjekt sooča v življenju.

Estetika in etika pomenita po eni strani način življenja, *aktivnega udejstvovanja* na področju umetnosti, ki ga umetnik doseže s pomočjo različnih umetniških praks, po drugi strani pa gre za izlitje umetnikovega občutja, ki svoj vrh doseže v umetnini. Način, *kako* subjekt motri umetniško delo, vpelje *estetsko* in *moralno vrednotenje*, ki določi vrednost in pomen umetnine, s tem pa prispeva k razumevanju pomena kulturnega formiranja nekega specifičnega časa. Etika in estetika se tako prepletata v procesu umetniškega ustvarjanja, dokler ne dosežeta vrhunca v umetniškem delu, ki izraža umetnikovo videnje smisla življenja. Etiko je v tem smislu mogoče razumeti tudi kot neke vrste redukcijo etike na estetiko oz. na esteticizem (Appelqvist 2013, 45).

Umetnost in estetika imata v *Traktatu* posebno mesto, saj ne služita le občudovanju in lepoti, ampak umetnikovemu izražanju resnice, moralnih stališč, smisla življenja in videnju sveta. Umetnina tako ni le namenjena sama sebi, ampak je njeno bistvo predvsem v izražanju vsega, kar je *vredno* in kar se nahaja onkraj meja možnega spoznanja. Umetnina je tako utelešenje resnice, h kateri naj bi vsak subjekt stremel in za katero naj bi si vsak subjekt (po mnenju Wittgensteina in Weiningerja) za časa svojega življenja v največji meri prizadeval.

V poznejših delih Wittgenstein spremeni svoje mišljenje o estetiki in umetnosti, saj se postavi na stališče, da »namen umetnine ni, da prenaša *nekaj drugega*, temveč le samo sebe« (2005, 95).

Včasih rečejo, da nam glasba sporoča občutke veselja, melanholije, zmagoslavja itd., na tej trditvi pa nas moti, da se zdi, kot da je po njihovem mnenju glasba orodje, namenjeno temu, da v nas ustvarja nize občutkov. Iz tega bi se dalo sklepati, da bi glasbo lahko nadomestili s katerimkoli drugim sredstvom za ustvarjanje takih občutkov. – Zato smo v skušnjavi, da bi odgovorili: »Glasba nam sporoča *samo sebe!*« [Wittgenstein 2016, 189]

Smoter umetnosti je v njej sami in v umetnostnem izrazu ter za razliko od Wittgensteinovih zgodnjih stališč ne služi ničemur višjemu. Smisel življenja, ki ga umetnik upodobi v umetniškem delu kot zrcalni podobi nečesa višjega, a neizrekljivega, Wittgenstein po letu 1930 preoblikuje v tezo o t.i. »neprehodni obliki izražanja« (2016, 189). Za slednjo je značilno, da mislimo, da smo njen pomen razumeli, a ga drugim ne moremo posredovati, ker ga ne moremo izraziti. Občutek imamo, da nekaj vemo, a tega ne znamo preliti v besede.

O razumevanju stavka govorimo v tem smislu, da ga je mogoče nadomestiti z drugim, ki pove isto; pa tudi v tem smislu, da ga ni mogoče nadomestiti z nobenim drugim. (Tako kot ne moremo nadomestiti teme v glasbi.) [Wittgenstein 2014, §531]

Pomen slovenskega stavka »Danes je mrzlo« lahko razložimo tudi tako, da ga prevedemo v angleščino – »It's cold today« – in ga pojasnimo: stavek pomeni, da »je danes mrzlo«. Lahko ga parafraziramo v kateri koli drug jezik in na ta način interpretiramo njegovo vsebino: »Oggi fa freddo« v italijanskem jeziku ali pa »Es ist kalt heute« v nemščini oz. »Il fait froid aujourd'hui« v francoščini itd. Medtem ko je stavek v naravnem jeziku mogoče nadomestiti z drugim stavkom, takšna menjava glasbenih stavkov v kompoziciji ni možna.

»Ta melodija *nekaj* pove«, in se zdi, da moramo ugotoviti, *kaj* pove – v tem primeru je prevara celo še močnejša. Kljub temu namreč vemo, da ne pove ničesar, kar bi bilo mogoče izraziti v besedah ali podobah. In če se, ko to ugotovim, vdam in rečem, »izraža le neko glasbeno misel«, to ne pomeni nič drugega, kot če bi rekel »izraža sebe«. [Wittgenstein 2016, 177]

Ko gre za razumevanje glasbenih tematik, se nam sicer lahko dozdeva, da vemo, kaj pomenijo, in da jih razumemo, vendar smo, ko nas nekdo npr. vpraša, »Ali mi lahko prosim pojasnite vsebino Wagnerjevega Parsifala?«, v zadregi: »Mika nas reči: 'Vem, kaj vse to pomeni.' Toda kaj pomeni? Tega ne bi znal povedati« (Wittgenstein 2014, §527).

Glasbeno kompozicijo sicer doživljamo kot nekaj smiselne in občutek imamo celo, da smo dojeli, kaj nam pripoveduje, pa vendarle ne znamo povedati, kaj to je. Glasbenega stavka ne znamo ubesediti, čeprav ga razumemo. To se pravi, da je naše prepričanje o pomenu v glasbenem stavku pravzaprav, kot ugotavlja Wittgenstein, iluzorno (Wittgenstein 2014, §527; 2016, 177; Schroeder 2017, 613).

Če pa je »v umetnosti težko kaj izreči, kar je pravzaprav isto kot reči nič« (Wittgenstein 2005, 44), potem, vsaj kot je videti, ne preostane drugega, kot da k umetniškimi delom pristopimo s psihološkega vidika. Z vidika psihologije razpravljamo o umetniških delih z ozirom na to, ali so nam všeč ali ne, ali v nas vzbudijo občutek zadovoljstva, veselja in užitka ali pa zgolj nelagodje, odpor in nezadovoljstvo. Skratka, »obstaja tendenca, da govorimo o 'učinku umetniškega dela' – občutkih, predstavah itd.« (Wittgenstein 2007, IV:2). Pri tem izrekamo vrednostne sodbe, ki temeljijo na pozitivnih ali negativnih psiholoških vtisih, ki jih ima določeno umetniško delo na nas.

Nekdo bi lahko pokazal, da to zaporedje not vzburi to določeno reakcijo; človeka pripravi do smejanja in izjave »Oh, kako čudovito«. To bi nam lahko omogočilo napovedovanje, kaj bo določeni osebi všeč in kaj ne. Te stvari bi lahko izračunali. Vprašanje je, če je to ta vrsta razlage, ki bi jo radi imeli, ko nas zanimajo uganke estetskih vtisov, npr. obstaja uganke – »Zakaj mi te melodije posredujejo ta določen vtis?« Očitno ni to, tj. kalkulacija, opis reakcij, itd. to, česar si želimo. [Wittgenstein 2007, III:8]

Ko občudujemo neko umetniško delo (v zgoraj opisanem primeru je to melodija), ni nobenega dvoma, da ga cenimo zaradi estetske izkušnje, ki jo rodi. Vendar bi se prenašali, če bi na podlagi tega zaključili, da je umetniško delo zgolj sredstvo za doseganje nekega cilja. Umetniškega dela ni mogoče obravnavati enako kot npr. aspirina ali odpiralca za konzerve. Če uporabimo odpiralca za konzerve, s tem povzročimo, da se konzerva odpre. Če vzamemo aspirin, dosežemo, da bolečina v glavi preneha. Z uporabo primerne sredstva dosežemo zastavljeni cilj – tj. odprtje konzerve in prenehanje glavobola.

Vendar ko imamo opravka z umetniškim delom, tovrstne analogije ni mogoče uporabiti, ker bi to pomenilo, da je namen umetniškega dela zgolj to, da z njegovo pomočjo dosežemo točno določen učinek, ki pa je logično neodvisen od rabe. Ker pa smisel umetniškega dela ni dosegati estetske učinke pri posameznikih, saj umetniško delo ni sredstvo, to pomeni, da gre pri njem delu za nekaj drugega: »[N]amen umetnine ni, da prenaša *nekaj drugega*, temveč le samo sebe« (Wittgenstein 2005, 95). Posledično gledanje oljnatih slik v muzeju ali poslušanje klasične glasbe v filharmoniji ne povzroči pozitivne oz. negativne estetske izkušnje, ampak *predstavlja* natanko to estetsko izkušnjo samo. Gledanje oljnatih slik ali poslušanje klasične glasbe pomeni doživeti in izkusiti prav to estetsko izkušnjo. Ali rečeno še drugače: umetniško delo je samo sebi namen (Schroeder 2017, 617).

Razen tega pa velja pravilo, da je mogoče stvari, katerih namen je le doseganje cilja, vsaj načeloma brez težav nadomestiti z drugo stvarjo iste vrste, s katero bomo prav tako dosegli svojo namero. Torej, če bi držalo, da je smisel umetniškega dela zgolj v tem, da zagotovi prijetno estetsko izkušnjo, potem bi ga brez težav lahko nadomestili z nekim drugim umetniškim delom, ki bi bilo enako učinkovito.

Če vzamemo ta akord, potem nima tega učinka; če pa vzamemo tega, potem pa ga ima. [Wittgenstein 2007, III:9]

Star odpiralč za konzerve tako lahko nadomestimo z novim, ne da bi pri tem prišlo do kakršnega koli razlikovanja pri odpiranju konzerv. Enako velja tudi za aspirin, ki ga lahko zamenjamo z lekadolom, ki bo enako učinkovito odpravil bolečino, ki jo čutimo (Schroeder 2017, 617).

Ker je prepričanje, da je za umetnino bistveno, da zagotovi neprecenljivo estetsko izkušnjo, nekaj podobnega kot trditev, da je odpiralč za konzerve predmet, ki je uporaben v vsaki kuhinji, precej razširjeno, pa je s stališča vrednotenja umetnine neresnično (Schroeder 2017, 617). Posledično Wittgenstein (2007) pride do naslednjih ugotovitev:

Lahko bi rekli: 'Estetska razlaga ni vzročna razlaga'. [II:38]

Vrsta razlage, ki jo iščemo, ko so nam uganka estetski vtisi, ni vzročna razlaga, ne taka, ki je podprta z izkustvom ali s statistiko glede tega, kako ljudje reagirajo. To ni to, na kar merimo z estetsko raziskavo. [III:11]

So zakoni fizike in so zakoni – če želiš biti vljuđen – psihologije. Toda v fiziki je skoraj preveč zakonov; v psihologiji jih je komaj kaj. Torej, govoriti o mehaniki duše je malo smešno. [IV:1]

Torej, ko gre za vprašanje estetskih vtisov, ki jih določena umetnina vzbudi pri občinstvu, Wittgenstein zavrne idejo, da je estetska vrednost umetnine v pozitivnih psiholoških učinkih, ki jih ima neka umetnina na publiko. Prav tako tudi zavrne idejo o povezavi med psihologijo in estetikom, ki je pri ljudeh vsesplošno razširjena (2007, III:7):

Ljudje imajo še zmerom idejo, da bo psihologija nekega dne pojasnila vse naše estetske sodbje, pri čemer mislijo na eksperimentalno psihologijo. To je zelo smešno – zares zelo smešno. Zdi se, da med tem, kar počnejo psihologi, in katerokoli sodbjo o umetnosti sploh ni povezave.

Estetska izkušnja je v svojem bistvu estetska izkušnja določenega umetniškega dela, zaradi česar vrednosti določenega umetniškega dela ni mogoče pojasniti zgolj s psihološko razlago, ki umetniško delo reducira na funkcijo povzročanja učinkov in na ustvarjanje estetske izkušnje pri občinstvu.

Začetek estetike ali njen konec

Pričujoče besedilo poskuša slovenskemu bralcu približati in predstaviti najnovejše izsledke s področja študij Wittgensteinove filozofije, ki so med širšo slovensko publiko premalo uveljavljeni in manj znani, predvsem

pa želi bralca opozoriti na možnosti nekonvencionalnega razumevanja Wittgensteinovih tekstov. Članek želi bralca spodbuditi, da bi med branjem *Traktata* pozornost posvetil tudi vprašanjem etike, estetike in mistike, ne da bi pri tem zanemaril vprašanja logike, mimo katerih žal ne moremo, saj pomembno prispevajo k razumevanju Wittgensteina. Preusmeritev pozornosti k vprašanjem etike, estetike in mistike ob koncu razprave namreč ne izključuje relevantnosti vprašanj, do katerih nas vodi logika, predpostavlja pa preseganje ustaljenih vzorcev mišljenja, kot jih poznamo iz zgodovine filozofije, to je racionalnega gledanja sveta kot reprezentacije.

Z vidika sodobnih interpretacij Wittgensteinove filozofije se racionalistična predstava o svetu kot reprezentaciji, ki jo Wittgenstein predpostavi na začetku *Traktata*, navsezadnje izkaže za preživeto. Wittgenstein tako *Traktat* strne s sklepno mislijo o bralcu, ki sprevidi svojo zmoto in racionalno podobo sveta kot edino možno na kraju spozna za nesmiselno. Bralec odvrže lestev, po kateri je splezal na vrh, saj je več ne potrebuje. Simbolika lestve je indikativen prikaz postopnega napredovanja v spoznavanju: od racionalnega spoznanja pa vse tja do metafizičnega, kamor sodijo vsi naši življenjski problemi, ki se *kažejo*, a jih ni mogoče izreči in racionalno utemeljiti, zato lahko o njih le molčimo. Razumna misel je ob koncu *Traktata* za avtorja pomembna le toliko, kolikor razodeva resnico o smislu sveta, ne pa tudi, kolikor jo upoveduje. Wittgenstein preseže racionalnost misli in jo tako kot lestev prestopi, da bi zagledal svet v pravi luči. Misel je ključna le še, kolikor izkazuje resnico.

Wittgenstein *Traktat* začne z izjavo o svetu in ga zaključi z molkom o smislu sveta, saj uvidi, da bistvenih problemov človeštva, ki zadevajo etiko, estetiko in mistiko, ni mogoče izraziti razumsko. Govor o etičnem, estetskem in mističnem je za avtorja govor o *ne*-smiselnem, *ne*-racionalnem ter *ne*-logičnem. Ni presenetljivo, da je imelo anglosaksonsko branje tako močan vpliv na tolmačenje Wittgensteinovih besedil. Standardna interpretacija *Traktata* pa nas tako z lahkoto prepriča, da je šlo avtorju le za logiko, matematiko in kritiko jezika, medtem ko je vse ostalo le en velik nonsens oz. nesporazum.

Za razliko od klasičnega branja besedila pa sodobne interpretacije, kot je npr. terapevtska, postavijo v ospredje prav tisto, kar je standardna interpretacija zavrnila kot nesmiselno – to je Wittgensteinov odnos do etike, estetike in mistike ob koncu razprave, za katerega se zdi, da ga pravzaprav ni oz. da igra le postransko vlogo. Kmalu se izkaže, da to ne drži in da so etika, estetika ter mistika avtorja zanimale že od samega začetka oz. da je

Traktat pisal kritično in z etično noto: ravnaj odgovorno, oz. tako, da bo tvoje sporočilo razumljivo, saj je nejasno izražanje misli nemoralno. Prav zato je zdravorazumski govor o metafizičnih temah nemožen, kar pa ne pomeni, da etika, estetika in mistika ne igrajo nobene vloge bodisi da so nepomembne oz. nesmiselne, kot si razlagajo nekateri.

Spoznamo, da je šlo Wittgensteinu že v osnovi za moralno delovanje in da je *Traktat* nastal ravno kot posledica avtorjeve osebne morale oz. moralnih prepričanj. Vsi zapisi, posvečeni logiki, matematiki in analizi jezika, pa so rezultat te načelnosti. Vse Wittgensteinovo ukvarjanje z logiko izvira iz njegove osebne etične drže do sveta in jezika kot simbolnega sistema, ki izraža ta odnos. Sklepamo lahko, da bi *Traktat* nastajal drugače, če bi avtor imel drugačna moralna stališča.

Vse zgoraj navedeno nas privede do vprašanja, kakšno pravzaprav je Wittgensteinovo stališče o etiki in estetiki? Glede etike sem že pojasnila, da jo vzporeja z logiko. Namreč etika je tako kot logika za avtorja nujni pogoj razumevanja sveta, njeno bistvo pa je v iskanju pomena in smisla življenja. Avtorju gre v resnici za *razumevanje* življenja, ne pa za *predstavo* o svetu, za kritiko in prevrednotenje filozofske etike kot teorije o človeškem ravnanju glede na dobro in zlo ter za ponovno opredelitev etike kot načina življenja, ki ga živimo, ne pa za teoretiziranje o njem.

Wittgenstein posledično zavrne konvencionalno filozofsko dojemanje etike. *Traktat* ni filozofsko delo, ki bi iskalo substanco sveta, ampak besedilo, ki išče pravo resnico o svetu. Resnica o svetu pa ni neka določena *podoba* sveta, ampak zgolj *razumevanje* le-tega.

Ob pozornem branju *Traktata* torej sprevidimo, da za Wittgensteina etika ni normativna teorija o dobrem in zlem ravnanju subjekta, kot to opredeljuje filozofija. Etika se tako kot logika ne ukvarja z obravnavo kontingentnih dejstev, saj obstoji »pred vsakim izkustvom, da je nekaj *tako*« (Wittgenstein 1976, 5.552). Zanima jo smisel sveta in posledično skupaj z estetiko tvori t. i. »višje« kraljestvo vrednot. Wittgensteinovo primerjanje estetike z etiko se konča s spoznanjem, da »sta etika in estetika eno« (6.421). Ker se tudi estetika ne ukvarja z obravnavo naključnih dejstev, ampak le s tistim, kar ne bi moglo biti drugače, je ni mogoče izraziti v jeziku. Zaradi tega se estetika in etika v stavkih jezika le kažeta (4.1212). Če je naloga logike osmišljanje sveta, je naloga etike in estetike, da nam ga pomagata razumeti.

Zgodovinsko gledano so filozofi estetiko obravnavali kot filozofsko disciplino, ki preučuje lepo in človekov odnos do lepega. Za razliko od splošne filozofske percepcije estetike pa za Wittgensteina estetika ni in

ne more biti filozofija lepe umetnosti. Estetika je področje vrednotenja, ki se ukvarja z nujnostjo, te pa umetnik ne more ubesediti, zato svoja občutja izlije v procesu umetniškega ustvarjanja, kar rezultira v umetnini. Manifestacija umetniškega dela je odraz umetnikovega motrenja sveta. Razumeti umetnost pomeni razumeti svet.

V tem pogledu lahko Wittgensteinov *Traktat* nekoliko nietzschejansko razumemo kot prevrednotenje vseh vrednot.¹⁰ Analiza jezika nas privede do spoznanja, da je veljavne filozofske koncepte, kot so npr. substanca, bit, etika, estetika itd., treba ponovno preveriti in jih na novo osmisliti, da bi lahko pravilno razumeli svet. Brez ponovne preveritve filozofskih pojmov kot tudi drugih izrazov (npr. glagola biti) smo namreč ujetniki filozofske tradicije, resnica sveta pa ostaja skrita.

Traktat pomeni kritično refleksijo celotne filozofije in njenih temeljev. Konec estetike kot filozofije lepe umetnosti po eni strani pomeni konec konca, saj razprave in mnjenja o lepih umetninah postanejo brezsmiselne ter prazne, po drugi strani pa naznanja nov začetek razumevanja umetnosti kot utelešenja umetnikove percepcije življenja. Za Wittgensteina je estetika možna le kot *razumevanje* umetniškega razkrivanja *smisla sveta*. Estetika je estetika *brez* filozofije.

Literatura

- Appelqvist, Hanne. 2013. »Why Does Wittgenstein Say that Ethics and Aesthetics Are One and the Same?» V *Wittgenstein's Tractatus: History and Interpretation*, uredila Peter Sullivan in Michael Potter, 40–58. Oxford: Oxford University Press.
- Diamond, Cora. 2000. »Ethics, Imagination and the Method of Wittgenstein's Tractatus.« V *The New Wittgenstein*, uredila Alice Crary in Rupert Read, 149–173. London: Routledge.
- Engelmann, Puul. 1974. *Letters from Ludwig Wittgenstein with a Memoir*. New York: Horizon.
- Janik, Allan, in Stephen Toulmin. 1996. *Wittgenstein's Vienna*. Chicago, IL: Ivan R. Dee.

¹⁰ Tako kot Nietzsche v *Tako je govoril Zaratustra* (1984) relativizira krščansko moralno, tudi Wittgenstein v *Traktatu* podvomi v veljavne filozofske koncepte. Nietzschejev *Zaratustra* predstavlja kritiko dotedanje krščanske morale. Z razglasitvijo smrti Boga vrne usodo nazaj v človeške roke. Nietzschejev »nadčlovek« (nem. *Übermensch*) pomeni spreobrnitev krščanskih vrednot, s tem ko zemeljskemu življenju pripiše pozitivno vrednost. Ustvarjalen »nadčlovek«, ki vzame življenje v svoje roke, ga oblikuje skladno s svojim vrednostnim sistemom. Takšen je primerljiv z umetnikom, ki ustvarja umetniška dela in oblikuje umetnino po svojem umetniškem navdihu.

- Nietzsche, Friedrich. 1984. *Tako je govoril Zaratustra: knjiga za vse in za nikogar*. Prevedel Janko Moder. Ljubljana: Slovenska matica.
- Schroeder, Severin. 2017. »Wittgenstein and Aesthetics.« V *Companion to Wittgenstein*, uredil Hans-Johann Glock, 612–627. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sengoopta, Chandak. 2000. *Otto Weininger: Sex, Science, and Self in Imperial Vienna*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Weininger, Otto. 1903. *Geschlecht und Charakter: Eine prinzipielle Untersuchung*. Dunaj in Leipzig: Wilhelm Braumüller.
- . 1936. *Spol in značaj: načelna preiskava*. Prevedel Filip Kalan. Ljubljana: Modra ptica.
- Wittgenstein, Ludwig. 1976. *Logično filozofski traktat*. Prevedel Frane Jerman. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- . 1979. *Notebooks 1914–1916*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- . 2005. *Kultura in vrednota: mešani zapiski; izbor iz zapuščine*. Prevedel Aleš Učakar. Ljubljana: Študentska založba.
- . 2007. *Predavanja in pogovori: o estetiki, psihoanalizi in religioznem verjetju*. Prevedel Tomaž Grušovnik. Ljubljana: Nova revija.
- . 2014. *Filozofske raziskave*. Prevedla Erna Strniša. Ljubljana: Krtina.
- . 2016. *Modra in Rjava knjiga*. Prevedla Erna Strniša. Ljubljana: Krtina.